

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
«НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ІВАНОВА АНАСТАСІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 321:(316.647.5+316.645)

**ПОЛІТИЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ
ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ
СТАБІЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія», Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Кормич Людмила Іванівна,
«Національний університет «Одеська
юридична академія»,
завідувач кафедри політичних теорій.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна,
Одеська національна академія зв'язку
ім. О.С. Попова,
проректор з науково-педагогічної
та виховної роботи;

доктор політичних наук, професор
Польовий Микола Анатолійович,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
професор кафедри політології
та державного управління.

Захист відбудеться «29» березня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розіслано «28» лютого 2019 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми обумовлений тим, що в умовах нової політичної реальності, яка характеризується активними процесами демократизації політичних систем, проблеми функціонування політичних інститутів як механізмів забезпечення прав і свобод громадян набувають першочергового практичного значення. Відтак інститут політичної толерантності виступає в якості демократичного чинника забезпечення свободи та альтернативності політичного вибору. Саме толерантність створює умови для цивілізованої інтеракції і протидії політичних сил та існування сильної опозиції, що стає важливим чинником збалансованості влади, її взаємин з громадянським суспільством та ефективного функціонування всієї політичної системи. Толерантність стає засадою інституціоналізованої політичної конкуренції та, водночас, умовою збереження соціально-політичної стабільності. Інститут толерантності відкриває простір для політичних новацій та ініціатив, сприяє прогресивному розвитку політики як сфери, відображає рівень забезпечення громадянських прав та репрезентує умови соціально-політичної стабільності.

Актуальність підсилюється тим, що в умовах політичного транзиту важливо створення ефективної моделі і дієвих механізмів стримувань та протидії, поєднання різних політичних курсів, політичних позицій для забезпечення стабільності соціально-політичної системи.

Впровадження інституту політичної толерантності має широкий спектр можливостей в умовах політичних змін в окремих державах та у геополітичній системі в цілому. Дослідження ролі і місця інституту політичної толерантності в контексті соціально-політичної стабільності представляють інтерес для міжнародної спільноти, наукового співтовариства, політиків та законодавців, громадянських спільнот. Існує потреба розробок практик реалізації, обміну досвідом законодавчої та соціально-політичної діяльності, переосмислення політичного комунікативного дискурсу та пошуку механізмів універсальних парадигм політичної комунікації із збереженням сутнісних властивостей політики як конкурентної сфери. Все це обумовило вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана на кафедрі політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» в межах науково-дослідної теми «Політико-правові аспекти демократичного транзиту України», одним з виконавців якої є дисертант та є складовою комплексної наукової теми університету на 2016-2020 роки «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формулювання основних концептуальних засад створення ефективних

моделей та механізмів впровадження інституту політичної толерантності як імперативу утвердження демократії та забезпечення соціально-політичної стабільності, визначення існуючих проблем практики та перспектив розвитку інституту політичної толерантності. З огляду на поставлену мету визначено наступні **завдання**:

- проаналізувати розвиток парадигмальних інтерпретацій концепту толерантності;
- дослідити категоріальний апарат та сутнісні особливості інституту політичної толерантності;
- розглянути сучасні наукові підходи до толерантності як соціально-політичного інституту;
- виявити імперативні засади впровадження інституту політичної толерантності та їх практичне місце в системі соціально-політичних відносин в умовах демократичного транзиту;
- визначити типи та форми прояву політичної толерантності в сучасному соціально-політичному процесі;
- з'ясувати особливості наукових концепцій щодо ролі та місця толерантності в аспекті забезпечення соціально-політичної стабільності;
- проаналізувати здобутки практики впровадження політичної толерантності на прикладі досвіду Сполучених Штатів Америки та країн Європейського Союзу;
- встановити чинники інтолерантних проявів в контексті політичних взаємодій в суспільних відносинах та у функціонуванні політичної системи сучасної України;
- окреслити проблемні аспекти, потенційні загрози та перспективи впровадження інституту толерантності в сучасних українських соціально-політичних реаліях.

Об'єктом даного дослідження є процес забезпечення соціально-політичної стабільності в умовах демократичного транзиту.

Предметом є інститут політичної толерантності як пріоритетна основа забезпечення соціально-політичної стабільності в демократичному суспільстві.

Методи дослідження обумовлені його міждисциплінарним характером, поєднуючи підходи, притаманні не тільки політології, а й соціальній філософії, соціології, соціальним комунікаціям, соціальній психології.

Для розв'язання завдань використовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних методів.

Історичний метод дозволив показати ретроспективу розвитку трактовок терпимості та їх еволюцію в контексті відповідної парадигмальної інтерпретації. Діалектичний метод забезпечив виявлення суперечностей процесу прояву толерантності – інтолерантності на етапі демократичного транзиту. Системний аналіз створив можливість дослідити інституційні та нормативні зв'язки політичних суб'єктів, включених у процес формування толерантної моделі політичної взаємодії. Структурно-функціональний

аналіз використовувався для виявлення стимулів впливу явищ політики, в тому числі кризових, на політичну поведінку та зміни в політичній свідомості суб'єктів політичної взаємодії. Порівняльний метод було використано для ґрунтовного аналізу політичних функцій інституту толерантності в рамках теоретичних концепцій різних наук. Соціологічні методи було застосовано для виявлення соціальних показників толерантності та визначення ефективності впровадження інституту політичної толерантності в державотворчу практику. Використовувались також методи прикладного політичного аналізу (моніторингу, прогнозування, моделювання) для оцінки перспектив впровадження інституту політичної толерантності.

В рамках дослідження застосовуються синергетичний та аксіологічний підходи для більш глибокого аналізу особливостей різних політичних культур, типів соціальності та культурно-ціннісних парадигм політичних взаємодій; визначення сучасних станів політичних систем та впливу на них кризових явищ, з'ясування нелінійного характеру процесу забезпечення соціально-політичної стабільності та ролі в ньому інституту політичної толерантності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

вперше:

- проінтерпретовані два фундаментальних підходи до функціональної характеристики толерантності як дії та бездіяльності,

- дано авторське визначення поняття «політичної толерантності» як категорії сфери соціально-політичних відносин, яка відтворює демократичні цінності, сприяє балансу політичної системи суспільства та створює умови плюралістичного співіснування із збереженням індивідуальних позицій опонентів та принципу змагальності;

- систематизовано досвід та визначена політико-правова цінність інституалізації толерантних форм політичної участі в умовах демократизації;

- встановлено, що на процес утворення політичних форм інтолерантних проявів впливають кризові стани суспільства, особливо криза легітимності влади, яка породжує дисфункції механізму державних інститутів та законодавчий хаос в сфері управління;

- запропонована модель формування інституту політичної толерантності, яка базується на взаємозв'язку політичної поведінки та об'єктивного володіння політичними знаннями учасників політичного процесу. Вона визначається наступною формулою: толерантність – політичне уявлення щодо опонента – об'єктивний аналіз альтернатив – свідомий політичний вибір;

- обґрунтоване дискурсивне розмежування понятійного аспекту політичного конфлікту та політичної нетерпимості як співвідносних явищ, фундаментальною відмінністю яких автором визначене поняття емоційної суб'єктивності як чинника інтолерантності та політичного інтересу як фактора, притаманного політичному конфлікту;

- доведено, що публічна демонстрація інтолерантних відносин владних політичних суб'єктів проектується на формування інтолерантної моделі відносин між електоральними частинами суспільства.

Уточнено та удосконалено:

- розуміння толерантної складової механізмів регуляції соціально політичних відносин, заснованих не тільки на функціонуванні інститутів громадянського суспільства, сім'ї та державної влади як регулюючих та мотивуючих чинників демократичних соціально-політичних взаємин, а й орієнтованих на впровадження ціннісних засад освіти та виховання;

- роль толерантності як головного чинника процесу політичної активності сучасного українського суспільства, що полягає у раціоналізації політичних взаємин та визнанні загальної значимості демократичних прав та свобод;

- зміст тенденції проявів конформізму та радикалізму як наслідків кризи легітимності влади, що стають підґрунтям формування інтолерантних взаємодій і ускладнюють утвердження демократичних засад в українському суспільстві.

Дістали подальшого розвитку:

- критичний аналіз тез, які негативно оцінюють політичну терпимість як явище політики, що знижує значення політичної конкуренції, необхідної для політичного прогресу;

- розмежування категорій політичного конфлікту як атрибуту політичних відносин, який може мати позитивний характер, долаючи перешкоди на шляху розвитку в процесі політичної взаємодії та нетерпимості (інтолерантності), що визначається як деструктивне явище і передбачає монополізацію політичних векторів розвитку. Із аналізу дискурсивного контексту політичного конфлікту робиться акцент на принципі суперництва, натомість наголошується на парадигмі міжособистісної неприязні та антипатії у випадку інтолерантності;

- характеристика двох основоположних форм впровадження толерантності. Першої – природного шляху формування, який передбачає глибинний, довготривалий вплив на розвиток ціннісних орієнтирів особистості, соціальної групи, суспільства, шляхом забезпечення толерантних засад свідомості. Та другої, що полягає у примусовому формуванні толерантних норм поведінки, заснованих на законодавчих санкціях та громадянському контролі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості прикладного застосування теоретичної обґрунтованості понятійних категорій політичної толерантності для розробок основоположних чинників стратегій та програм стабілізації соціально-політичних відносин та розвитку політичного процесу шляхом демократичного транзиту. Результати можуть бути використані у освітніх дисциплінах політологічного та суспільствознавчого спрямування у школах та вищих навчальних закладах. Висновки та запропоновані механізми можуть

стати підґрунтям процесу формування політичної культури і поведінки молоді, засвоєння демократичних засад соціального співіснування всіма суб'єктами політичного процесу. Практичні рекомендації сприятимуть вдосконаленню національного законодавства щодо регулювання різних форм прояву нетерпимості та впровадження моделі толерантної політичної взаємодії. Також результати можуть бути використані в розробці програм політичних партій та їх виборчих стратегій в рамках концепцій розвитку демократичних цінностей в суспільстві для реалізації демократичних реформ з метою сталого розвитку.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи апробовано у вигляді виступів на наукових та методичних семінарах кафедри політичних теорій НУ «ОЮА» та доповідей на 8 науково-практичних конференціях: Другому Південноукраїнському конвенті Міжнародної асоціації студентів політичної науки «Стихія політики: Еволюція та революція» (м. Одеса, 18-19 березня 2016 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях: «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.), «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, 1,2 липня 2016 р.), «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (м. Київ, 19-20 серпня 2016 р.); XX Ювілейній міжнародній звітній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених, присвяченій 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 12 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Третій міждисциплінарній науково-практичній конференції «UChoice: 4P» (м. Одеса, 6 жовтня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Грані права: XXI століття» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи відображені в 14 наукових публікаціях, з яких 4 статті – у вітчизняних фахових наукових виданнях із політичних наук, 2 статті – у міжнародних наукових виданнях, 8 тез – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації визначена її змістом, метою та поставленими завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 9 підрозділів; висновків та списку використаних джерел. Основний текст дисертації обсягом 193 сторінки. Список використаних джерел викладений на 20 сторінках (містить 223 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтований вибір теми дослідження і визначено потреби її наукової розробки, зазначений зв'язок з темами наукових досліджень кафедри, де виконувалась робота. Сформульовані мета, завдання, об'єкт та предмет; окреслені методи дослідження. Визначені наукова новизна і практичне значення роботи. Наведені дані про апробацію результатів, публікації матеріалів та структуру і обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні параметри феномену політичної толерантності»** проаналізовано джерельну базу дисертації, охарактеризовано параметри категорії політичної толерантності та досліджено стан наукової розробки проблеми: представлено концептуальні підходи та методологічні засади дослідження категорії толерантності.

У **підрозділі 1.1. «Динаміка концептуальних інтерпретацій політичної толерантності»** представлено основні інтерпретації концепту толерантності. Систематизовані погляди теоретиків стосовно явища терпимості. Безпосередньо аналізуються витоки ідеологічних передумов формування толерантної традиції соціально-політичних відносин. Досліджується становлення толерантності як теологічного імперативу та трансформація його суто морально-етичного складу в політико-правовий інститут. Визначено, що саме даний період відкрив новий формат віротерпимості, який розширив повноваження інституту толерантності. Процес усвідомлення європейською спільнотою кризи віротерпимості призводить до політики правового визначення меж релігій, що отримало вираження в наданні громадянсько-політичних та релігійних прав протестантам. Відкриття нових сфер позарелігійного аспекту, а саме: наукового, політичного, ідеологічного стали поштовхом для розвитку наукового дискурсу толерантності як політичного інституту. Проведено аналіз ліберальних теорій толерантності та класичних політичних доктрин, які стали підґрунтям для подальшого розвитку концепцій політичної толерантності. Визначено, що вивчення політичної толерантності становить одне з найбільш затребуваних напрямків у сучасних наукових розвідках політичної науки.

У **підрозділі 1.2. «Категоріальний апарат аналізу політичної толерантності»** виділено та охарактеризовано сутність концепту політичної толерантності, основні характеристики її компонентів та окреслене їх практичне значення в процесі формування інституту. Визначено специфіку функціонування основоположних принципів та ресурсів вибудовування політичної толерантності. Це формує демократичні умови для розвитку структурних зв'язків політичного середовища в рамках інтеграційних процесів в політиці. Досліджені рівні організації та самоорганізації в аспекті регулятивів політичної участі. Динаміка категорій розглянута на основі аналізу їх загальної взаємозалежності. Нагальною потребою є оцінка ефективності моделі політичних взаємовідносин,

врахування специфіки та диференціації суб'єктів регіонального та державного рівня. Впровадження моделі політичної толерантності в плюралістичній політичній системі повинно відображати потреби та тенденції актуального соціально-політичного процесу.

У підрозділі 1.3. *«Сучасні наукові дослідження толерантності як соціального та політичного інституту»* аналізуються різноманітні розробки та розуміння складу та природи інституту толерантності. Представлено визначення толерантності як складового елементу демократичного політичного процесу. Здійснено аналіз міждисциплінарних досліджень, що дозволило отримати більш широкий підхід до визначення сутнісних характеристик толерантності. Встановлено, що більшість дослідників трактують толерантність як платформу взаємодій, діалогу, обміну досвідом між різними суб'єктами, яка включає в себе нормативно-правову, ідеологічну, політичну, соціальну та інші канали впливу. З цієї причини можна говорити про взаємозв'язок інституту толерантності з іншими соціальними, культурними, державними та політичними інститутами. Встановлено суперечливі тенденції у визначенні інституту толерантності як механізму забезпечення активних позицій чи спричинення пасивних станів. Визначено необхідність законодавчого та громадянського обмеження норми толерантності та ґрунтовних розробок в сфері правового визначення сфер, які не підлягають толерантним нормам. Виділено потребу впровадження імперативу толерантності, перш за все, в аспекті глибоких трансформацій соціальної парадигми та усвідомлення політико-правової цінності інституту толерантності.

Другий розділ *«Характер взаємодії інститутів політичної толерантності та політичної стабільності»* містить аналіз основоположних умов впровадження інституту толерантності та чинників впливу різних толерантних моделей на стабільність соціально-політичних відносин та політичного процесу загалом.

У підрозділі 2.1. *«Специфіка та імперативність інституту політичної толерантності в контексті демократичного транзиту»* виявлено критерії, пріоритетні напрямки та проблемні аспекти розбудови толерантності як політико-інституційного механізму процесу демократизації. Висвітлено широкий спектр особливостей запровадження толерантних установок перехідних суспільств. Визначені базові передумови державних, політичних та соціальних перетворень, які виступають чинниками реалізації принципу толерантності. Спрямовання державної політики на соціальні інтереси в контексті державно-політичного управління представляє основу демократичного становлення. Крім того, обґрунтовано, що державні засади в аспекті розвитку толерантності здатні впливати на соціально-політичну свідомість, що так само стосується і поширення інтолерантних настроїв в суспільстві. Тому, саме інституціоналізація політичної взаємодії сприяє здійсненню раціональної політики демократичного зразка. Головною перешкодою

в процесі толерантизації суспільства стають політичні кризи, які спричиняють політико-правовий хаос, в умовах якого демократичні правові та політичні реформи можуть залишитися лише законодавчим концептом, а не практичною моделлю.

У **підрозділі 2.2. «Типологія політичної терпимості»** розглянуто основоположні форми та моделі політичної толерантності. Визначальним в типології толерантності в більшості класифікаціях виступають суб'єктні зв'язки. Відзначено поділ політичної толерантності в аспекті зовнішніх та внутрішніх політичних інтеракцій. Розглянуті моделі політичної толерантності на основі сфер державно-політичного устрою. Виділено форми політичної терпимості: відкритий тип (свідома толерантна позиція, яка ґрунтується на повазі та прийнятті опонента з урахуванням не тільки політичної, а й культурної, соціальної, ідеологічної та інших відмінностей); толерантність закритого типу (терпима позиція відносно позиції суб'єкту суто в політичному просторі). Зазначено прикладну значимість толерантності в аспекті балансування індивідуального та колективного, приватних інтересів та соціальних мотивів та змістовну значимість в сфері балансування між чітким позиціонуванням та компромісом. Принциповою перешкодою на шляху ефективного функціонування моделей політичної толерантності є поширення крайніх проявів політичної нетерпимості, які посилюють деструктивні стани політичної системи. Особливо ланкою проблем представлений державно-політичний радикалізм, потенційна небезпека якого полягає у латентній авторитарності, імітації демократичних реформ. Це відкриває шлях для поширення ідеології нетерпимості в масовій свідомості та до входження радикальних суб'єктів в сферу державного управління, що саме по собі унеможливорює функціонування демократичних моделей політичної толерантності.

Підрозділ 2.3. «Моністичні та плюралістичні концепції забезпечення політичної стабільності» спрямований на встановлення підходів до розуміння соціально-політичної стабільності, відповідного місця та ролі толерантності в аспекті викликів сучасної плюралістичної політичної реальності. Аргументовано, що критерій «відкритого суспільства» складає суттєвий елемент встановлення інтегративної моделі політичного співіснування. Пріоритетним напрямом стабільного політичного розвитку визначено єдність в умовах автономності позицій та правового захисту ідентичності. Одним із провідних факторів забезпечення подібних умов відзначено механізм політичного плюралізму, однак обґрунтовано потребу його обмеження рамками прав, свобод та безпеки різних учасників політичних взаємодій.

Третій розділ «Політика впровадження інституту політичної толерантності: світовий і національний досвід» присвячений аналізу зарубіжного досвіду впровадження інституту толерантності на прикладі США та країн Європейського Союзу. Встановлено чинники формування

інтолерантних проявів, з'ясовані проблемні аспекти та перспективи розвитку інституту толерантності в сучасній Україні.

У *підрозділі 3.1. «Здобутки та складності реалізації принципів політичної толерантності в США та країнах Європейського Союзу»* відзначено, що система формування інституту толерантності представлених держав ґрунтується на розвиненому законодавчому базисі, ефективних судових практиках та стратегічних розробках в сфері державної політики. Цьому також сприяє функціонування розвиненої системи міжнародних структур та організацій в сфері захисту прав людини, впровадження політики рівності в сфері представництва в політичній владі. Комплексно проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, відзначено відсутність окремого законодавчого акту про толерантність, однак виявлені спроби та проекти створення окремого закону в країнах ЄС. Визначено проблемні аспекти сучасного стану інституту толерантності в представлених країнах. Розглянута концепція «неконтрольованого мультикультуралізму» та кризи толерантності щодо мігрантів-біженців в Європі та США. Аналітично розглянуті дані міжнародних інститутів з приводу проблеми міграції в представлених країнах.

У *підрозділі 3.2. «Причини прояву інтолерантності в політичній поведінці соціуму в сучасній Україні»* виявлені фактори формування інтолерантної моделі політичної участі у частини соціуму, визначені чинники впливу на громадянську позицію в аспекті формування неінституціоналізованої форми суспільно-владних відносин. Стверджується також, що існує проблема організаційної та фінансової підтримки радикальних спільнот в якості груп тиску для просування певних політичних рішень. Встановлено, що найпоширенішою формою прояву нетерпимості є політичний радикалізм, який представлений і на соціальному, і на державно-політичному рівнях. Констатовано, що радикалізація політики поширює ідеологію нетерпимості в маси. В зв'язку з цим зазначена потреба в законодавчому визначенні політичного екстремізму та державно-політичного радикалізму. Визначено проблемні тенденції в процесі формування громадянського суспільства, а саме, недосконалість демократичних механізмів політичної участі. Відзначено, що такі проблеми як політична дискримінація, тиск на альтернативні політичні погляди, регіональна фрагментація нетерпимості та поширення політичної інтолерантності в ЗМІ мають місце в українській політичній реальності. В аспекті демократичних перетворень розвиток толерантності як правової, політичної та соціальної норми має стати пріоритетним напрямком державної політики в Україні.

У *підрозділі 3.3. «Особливості та перспективи реалізації толерантної моделі сучасного українського суспільства»* досліджено специфіку реалізації інституту толерантності в аспекті сучасних надбань та перспектив розвитку демократичних засад в українському суспільстві. Визначено, що проблема толерантності поки не знайшла широкого

усвідомлення як на рівні суспільної парадигми, так і в контексті програм розвитку державної політики. Однак, враховуючи напруженість сучасних соціально-політичних відносин нагальною потребою стає формування засад раціоналізації політики задля утвердження принципів правової держави та формування умов свідомого електорального вибору. Для попередження явища монополізації політики та сфер впливу в Україні існує потреба теоретичних розробок та переорієнтування політичної практики на розвиток ефективних форм демократичних інститутів, зокрема, інституту толерантності.

У **висновках** викладені основні результати дисертаційної роботи, на базі яких сформульовані практичні рекомендації. Вони полягають в наступному:

1. Інтерпретативний розвиток концепту терпимості бере свій початок у поглядах античних філософів, які розглядали деякі аспекти толерантності через призму суспільної єдності, мирного співіснування, соціальної згоди. Перша парадигма толерантності сконцентрувалася на християнських догмах імперативу віротерпимості. Переосмислення толерантності було спричинено історичними умовами та потребою врегулювання релігійних конфліктів. Таким чином, становлення толерантності як інституційної категорії отримало втілення в Нантському едикті, який закріпив права протестантів на власну релігію та визначив деякі політичні та громадянські права, що значно розширило інституційний механізм толерантності та стало втіленням першої атрибутивної форми інституту політичної толерантності. Новий час відкрив простір толерантності, раніше зосереджений на релігійному дискурсі, поширивши норму толерантності на наукові відкриття, концепції, світобачення. В цей період набувають розвитку ліберальні ідеї терпимості, засновані на постулатах свободи думки, друку, свободи наукових дискусій. Наукові підходи, що розвиваються в XIX–XX століттях, розглядають концепт толерантності як соціально-політичний інститут та визначають систематизований механізм впливу його на соціально-політичні процеси.

2. Інститут політичної толерантності представляє нормативну взаємоузгоджену систему організації та самоорганізації, яка передбачає утворення відкритої моделі політичних взаємодій, орієнтованої на свободу політичних переконань, рівність можливостей політичного представлення та реалізації демократичних прав політичної участі.

Виокремлено такі компоненти інституту політичної толерантності: суб'єктні – демократична влада як арбітр різних політичних інтересів, політична опозиція та інститути громадянського суспільства як механізм стримувань та противаг; організаційно-регулятивні – ефективний законотворчий та правозастосовний державний механізм, демократична політико-правова культура політичних суб'єктів, правосвідомість, раціональна модель політичної конкуренції, легітимність влади, інституціоналізована модель суспільно-владних взаємодій; демократичні

– рівність політичних прав, політичний плюралізм, свобода політичного вибору та політичної участі. На основі комплексу даних імперативних компонентів реалізується толерантність як демократичний політичний інститут.

3. Визначено, що у сучасних наукових концепціях та нормативно-правових актах спостерігається антиномія категорії толерантності, яка проявляється в парадоксальності та суперечливості дискурсу. В наукових підходах існує дихотомія поглядів на толерантність як активну позицію та як пасивний стан. Ці два підходи мають різні форми реалізації, де перша втілюється через свідомий вибір, а друга через формальне дотримання норм.

Держава виступає фільтром толерантності, однак виділяють і проблемний вимір наддержавного регулювання, до якого, передусім, належать міжнародні урядові та неурядові організації. Доведено, що спроби універсалізації ефекту толерантності в різних соціально-політичних системах не завжди ефективні на практиці. Відтак індивідуалізація підходів державної стратегії розвитку інституту толерантності буде більш актуально відображати потреби суспільства та попередить складності впровадження толерантності на рівні політико-правової культури і політичної поведінки суспільства.

4. Доведено, що пріоритетне місце в процесі формування толерантної політичної інтеракції займає раціоналізація політичних відносин суб'єктів в аспекті громадянських, суспільно-владних та внутрішньопартійних взаємодій.

В аспекті міжнародного політичного процесу інститут толерантності формує дипломатичну платформу рівноправного партнерства. Формалізація інституту толерантності в умовах демократичного транзиту потребує певних імперативів впровадження. По-перше, це правова регламентація норм толерантності, створення чіткого законодавчого механізму. По-друге, це прийняття демократичних норм політичного співіснування суспільством та державно-політичними інститутами і засвоєння ними демократичної парадигми через формування демократичної політичної та правової культури.

5. Виявлено проблему обмеженої специфікації типів політичної толерантності. Класифікації виділені, переважно, в аспекті національної, етнічної, релігійної типології, не охоплюючи весь комплекс проблем розвитку політичних процесів. Це спричинило тенденцію певної правової невизначеності і обмеженості дискурсу щодо визначення політичних форм толерантності в наукових концепціях. В сучасній науковій літературі основні класифікації можна об'єднати у наступні підходи: за суб'єктом, сферою соціально-політичних взаємодій та типом державно-політичного устрою.

За критерієм демонстративності толерантної позиції учасників політичного процесу виділені такі типи як: деклараційна, реляційна та акційна. За сферою взаємодії визначені форми толерантності: між різними

цивілізаційними пластами, між націями та всередині одної нації, між державами та народами, індивідуальні форми політичної толерантності та інші типи, похідні від простору взаємодії (гендерна, економічна, етнічна та інші). Також виокремленні конкретні типи толерантності залежно від політичного режиму та політичного устрою суспільства.

6. Стосовно забезпечення соціально-політичної стабільності держав та міжнародного політичного процесу було виділено два основні дискурсивні напрямки. Перший (плюралістичне уявлення) розглядає прогресивну модель політичної толерантності як концепт розвитку державних, політичних, правових інститутів та платформу політичних новацій демократичного державотворення і забезпечення соціально-політичної стабільності. Другий наголошує на необхідності обмеження багатоманітності сфер, що конфліктують між собою. Це моністичне уявлення про гармонізацію відносин в контексті зменшення кількісних показників антагоністичних суб'єктів, а звідси їх позицій.

7. Глобалізація сучасного політичного процесу сприяла як інтеграційним впливам в політиці, так і глибоким конфліктам інтересів. Тероризм, екстремізм, дискримінація та інші прояви, сформовані на ґрунті політичної нетерпимості, стали платформою спільних глобальних викликів та загроз для кожного суспільства, потребуючи глибоких демократичних трансформацій. Для розвитку інституту політичної толерантності в Україні перспективним є звернення до, перш за все, правових, політичних та соціальних надбань країн Європи та США, які сформували налагоджену систему демократичних норм та інститутів. При цьому наголошується, що міграційна криза стала основою соціальної та політичної фрагментації американського та європейського суспільств на толерантні та інтолерантні моделі поведінки. Однак, наявний позитивний досвід судових практик США та країн Європи, рішення ЄСПЛ, спрямовані на задоволення звернень в сфері захисту права на толерантність стають прецедентом для вирішення складних проблем в різних країнах.

Аналіз досвіду представлених країн в сфері практик регулювання інституту політичної толерантності та інституту толерантності загалом показав провідну роль саме судової системи, законотворчої та правозастосовної практики регулювання норм толерантності та попередження явищ інтолерантності.

8. Українське суспільство знаходиться в стані формування демократичних цінностей і інституційних форм громадянської участі. Однак, проблему недемократичних форм вираження громадських позицій посилює недостатній рівень діалогу держави та громадянського суспільства при прийнятті суспільно важливих рішень. Це практично створює умови соціальної фрагментації на рівні радикальних проявів громадянської позиції. Негативною тенденцією є і те, що радикалізація іноді використовується як політичний тренд деякими ЗМІ та на офіційних рівнях державної та політичної влади.

Визначено, що поширенню інтолерантних настроїв суспільства сприяє політична криза та криза легітимності влади, коли проблема фрагментації суспільства політизується та використовується для створення певних електоральних настроїв. Недостатня контрольованість діяльності радикальних груп чи використання радикальних методів участі в політиці стали платформою інтолерантності.

9. Особливо складною для реалізації інституту толерантності в сучасних українських соціально-політичних реаліях є проблема незавершеності формування демократичного механізму політичної участі громадянського суспільства та суспільно-владної взаємодії. Активне прагнення участі в процесі прийняття рішень з соціально важливих проблем, правові та громадянські ініціативи позитивно характеризують демократичний транзит українського суспільства. Однак, накопичення соціальної невдоволеності спричиняє делегітимацію влади, затяжну політичну кризу та хвилі неінституційних, радикальних форм політичної боротьби. Політичний конформізм та інтолерантність як крайні форми вираження громадянських позицій репрезентують нестабільну модель українського політичного процесу.

В ході проведеного соціологічного опитування виявлено, що власний досвід респондентів виявився нижче суспільних страхів та побоювань щодо проблем толерантності – інтолерантності, які поширюються в українському політичному просторі. Впровадження толерантної моделі в межах взаємодії окремих соціальних груп чи в межах суспільних відносин в цілому, без залучення толерантної норми в політичні, владні, державні структури, унеможливить створення ефективного механізму толерантності, що матиме довготривалий ефект. Інститут толерантності перспективно ефективний лише як загальний соціальний атрибут, впровадження якого має відбуватись не лише природнім шляхом, а і стимулюватись впливом всіх соціальних і політичних інститутів, задіяних у політичному процесі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Іванова А. В. (2016) Трактовки політичної толерантності в контексті гармонізації сучасних соціально-політичних відносин. Актуальні проблеми політики, 57, 31-38.
2. Іванова А. В. (2016) Політичний конфлікт та інтолерантність в соціально-політичному вимірі. Актуальні проблеми політики, 58, 41-50.
3. Іванова А. В. (2017) Інформаційний вплив на формування толерантної свідомості в контексті політичного самовизначення. Політікус, 2, 75-78.

4. Іванова А. В. (2017) Міграційна інтолерантність як соціальне явище глобалізаційних процесів. Актуальні проблеми політики, 60, 154–161.

**Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку,
з якого підготовлено дисертацію:**

5. Іванова А. В. (2017) Особливості феномену радикалізму в сучасній Україні. European political and law discourse, 4, 3, 159-163.

6. Іванова А. В. (2018) Політичний екстремізм в контексті глобалізаційних викликів сучасності. European political and law discourse, 5, 3, 101-106.

**Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:
Тези і доповіді міжнародних науково-практичних конференцій:**

7. Іванова А. В. (2016) Проблема політичної толерантності в умовах сучасної України. Стихія політики: Еволюція та революція на тему: матер. Другого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки. Одеса, 20–24.

8. Іванова А. В. (2016) Погляди науковців на особливості прояву політичної толерантності у відносинах держава-людина. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар.наук.-практ. конф. Одеса, 1, 238–240.

9. Іванова А. В. (2016) Політичний плюралізм як імператив забезпечення політичної толерантності та демократії. Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 87-89.

10. Іванова А. В. (2016) Політична культура як акумулюючий чинник політичної толерантності. Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 71–74.

11. Іванова А. В. (2017) Форми прояву політичної нетерпимості в соціально політичному просторі. Матеріали XX Ювілейної міжнародної звітної конференції юних юристів, студентів аспірантів і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права. Одеса, 1, 374–376.

12. Іванова А. В. (2017) Політична толерантність та політичний конформізм. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 1, 231–234.

13. Іванова А. В. (2017) Принцип толерантності в контексті політичного вибору. UChoice: 4P: матеріали Третьої міждисциплінарної науково-практичної конференції. Одеса, 16-19.

14. Іванова А. В. (2018) Політична дискримінація як проблема інституту толерантності. Грані права: XXI століття: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів. Одеса, 1, 491-493.

АНОТАЦІЯ

Іванова А. В. Політична толерантність як імператив процесу забезпечення соціально-політичної стабільності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019.

У дисертації представлений комплексний аналіз категорії толерантності в різні історичні періоди. Визначені передумови та проблемні аспекти формування толерантності як політичного та політико-правового інституту. Відзначено перспективи розвитку інституту політичної толерантності в аспекті демократичного державотворення. Окреслено, що інституціоналізація та раціоналізація форм політичної взаємодії та політичної конкуренції представляють пріоритетні завдання інституту політичної толерантності. Обґрунтовано, що інститут толерантності забезпечує оновлення влади, та стимулює розвиток програм та концепцій розвитку держави. Відзначено, що політична толерантність як узгоджена система представництва інтересів різних політичних суб'єктів не виключає з політики критерій суперництва, а, навпаки, формує інституційні форми політичної боротьби та демократичні засади громадянської участі. А конформізм та радикалізм визначені як негативні тенденції сучасного соціально-політичного процесу, які стимулюють розвиток інтолерантних настроїв. Демократична парадигма політичних взаємин виступає основою творення відносин рівного партнерства політичного керівництва та політичної участі всіх інституцій громадянського суспільства та інших суб'єктів політичного процесу.

Ключові слова: інститут політичної толерантності, інтолерантність, демократичний транзит, політичний процес, політична стабільність.

АННОТАЦИЯ

Иванова А. В. Политическая толерантность как императив процесса обеспечения социально-политической стабильности. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты и процессы» – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2019.

В диссертационной работе представлен комплексный анализ интерпретаций категории толерантности, определены предпосылки и проблемные аспекты формирования толерантности как политического и политико-правового института. Проведены исследования проблемы общественно-управленческих отношений, институциональных моделей

политического участия, политического коммуникативного дискурса, универсальных и специфических механизмов политической интеракции. Определено, что проблематика толерантности как демократического фактора, обеспечивающего свободу и альтернативность политического выбора и условия политической стабильности, остается актуальным вектором в современных научных исследованиях. Обосновано, что парадигма рационализации политического выбора и социальной открытости, представляет внутренние механизмы, формирующие политически толерантное общество. Проанализированы достижения зарубежного опыта в сфере государственно-политической, законотворческой и правоприменительной практики реализации института политической толерантности. Украинская практика демократического транзита, используя мировой опыт, должна учитывать существующие тенденции для создания собственной национальной модели института политической толерантности.

Ключевые слова: институт политической толерантности, интолерантность, демократический транзит, политический процесс, политическая стабильность.

SUMMARY

Ivanova A. V. Political tolerance as an imperative of the process of ensuring socio-political stability. – Scientific qualification thesis retaining manuscript rights.

A thesis submitted for PhD (candidate of science) degree in political science, specialty 23.00.02 – Political institutions and processes. – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2019.

The thesis presents a complex analysis of the category of tolerance through different historical periods, defines preconditions and problematic aspects of the formation of tolerance as a political and politico-judicial institution. The majority of modern studies are aimed at revealing models and mechanisms of socio-political interaction and principles of stable political process. Scientific explorations are aimed directly at finding conditions of implementation and functioning of the institution of political tolerance relevant for Ukrainian socio-political system, taking into account the practical experience of other countries in the field of implementation of the principles of tolerance. Some problems still exist, such as the absence of universal definitional apparatus of tolerance and dichotomous division of discursive meaning of tolerance as an active and conformal formation.

It is determined that the institution of political tolerance has special meaning for democratic state-building. Thus, implementation of the institution of tolerance as a strategic landmark of state policy in the sphere of democratic transformations both on the regional and nation-wide level is an important condition for the process of democratization of political system. Comparative

analysis of fundamental approaches towards the determination of the functional characteristic of tolerance as an action or inaction is conducted. The definitions are provided for fundamental categorical components of the institution of political tolerance for wider illustration of the main problems of research in the context of democratic coexistence of modern societies.

It is justified, that political pluralism as a fundamental principle of the institution of tolerance, first of all, represents a platform of political innovations and initiatives, condition for the openness of political process for new participants and, simultaneously, works as a mechanism of development of active political opposition, alternative political courses.

It is determined that political tolerance as a coordinated system of representation of interests for different political subjects, does not deprive politics of the criterion of competition, but, on the contrary, creates institutional forms of political struggle and democratic principles of civil participation. The author defines that critical states of political system, which manifest themselves during crisis of legitimacy of power, political elite, opposition, civil society and state institutions, evoke the phenomenon of political intolerance both on the level of social relations and on the level of state power, official representatives of the state, political leaders and other state and political structures.

Impact of the media on the formation of intolerant attitudes within society is described. Coverage of certain topics on relations between political subjects in power, public demonstration of intolerant positions, intolerant public speeches, radical political programs and statements of official state subjects, statist and political radicalism become a platform for the projection of public intolerance on the model of political interactions between electoral parts.

The author defines that political power which acts upon recognition of common meaningfulness of democratic rights and liberties and transparency of political decision-making, as well as the engagement of society in the political process, emerges as one of the main conditions for the creation of practices of political tolerance. It is noted that implementation of political tolerance as an institution in modern Ukrainian realities is possible within the framework of the complex transformation of social, state and political model of political participation.

The thesis represents justification of important achievements of international experience in the sphere of state policy, law-making and law implementation practices (with states of the European Union and the USA as examples). Analysis of normative and legal base, law-making and political initiatives in the improvement of effective principles of development of tolerance as a political institution is conducted. Taking into account global experience, Ukrainian practice of democratic transition should pay attention to existing factors, which create negative tendencies, for the effective functioning of Ukraine's national model of the institution of political tolerance.

Keywords: institution of tolerance, intolerance, democratic transition, political process, political stability.

Підписано до друку 26.02.2019.
Формат 60×90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавництво ПП «Фенікс»
Свідоство ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел.: 7777-591.